مەرگی زمان … کامە ئاراز

زمان، هاوشێوەی مرۆڤ، سوڕی ژیانی هەیە. بە بەردەوامی زمانەکان لە دایک دەبن و گەشە دەکەن و سەریش دەنێنەوە. لە ئێستادا هەسارەی زەوی خاوەنی ٧٠٠٠ بۆ ٨٠٠٠ زمانە، ئەم ڕێژەیە دەکرێت زۆر زیاتر بێت ئەگەر شێوەزارەکانیش هەژمار بکەین، دەتوانین ئەم زارانە پۆڵێن بکەین لە ١٣٠-١٤٠ خێزانە زمان. بەپێی کۆمەڵێک داتا، تا ساڵی ٢١٠٠ی زایینی لە نێوان ٥٠٪ تا ٩٠٪ی ئەم زمانانە قڕ دەبن و مەرگ دەبێتە میوانیان.

لە زانستی زمانەوانیدا ‘زمانە مردووەکان’ بریتیین لەو زمانانەی کە چی دیکە قسەکەری ڕەسەنیان نەماوە، وەلێ بۆی هەیە بەشێوەی جیا جیا بەکار بهێنرێن. بۆ نموونە زمانی لاتینی زمانێکی مردووە، وەلێ زمانی فەرمی وڵاتی ڤاتیکانە لە پاڵ ئیتاڵیدا، بۆ مەبەستی ئاینی بەکاردەهێنرێت نەوەک وەکو زمانێکی ڕۆژانە، هەتا ئێستاکەش لە زۆربەی قوتابخانەکانی وڵاتانی ئەوروپا دەخوێندرێت. بەهەرحاڵ، گرنگی دانێکی بەم شێوەیە بە زمانی لاتینی نایکات بە زمانێکی ڕۆح لە بەر.

لە پاڵ زمانە مردووەکانیشدا ‘زمانە قڕبووەکان’یش هەن، ئەم زمانانەش زمانی مردوون وەلێ هیچ کەسێک نەماوە وەکو زمانی دایک یاخود زمانی دووەم بەکاریبهێنن، هەندێک کەس لەوانەیە کەم تا زۆر شارەزای زمانەکە بن. بۆ وێنە زمانی سۆمەری دایکە زاری هیچ کەسێکی مرۆڤی ئەم سەردەمە نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سۆمەرناسەکان بە مەبەستی توێژینەوە دەتوانن بە زمانی سۆمەری بئاخڤێن، تەنانەت پیتەر پڕینگڵ* کە میوزیسیانێکی هۆگەری ئامێرە میوزیکییە لەمێژینەکانە گۆرانییەکی بە زمانی سۆمەری چڕیوە کە تێکستەکەی لە دەقی گلگامشەوە وەرگرتووە. نموونەیەکی دیکە بۆ زمانە قڕبووەکان دەکرێت زمانە ڕەسەنەکانی ئەمەریکا بن وەکو زمانەکانی: ئۆساگێ، سێرانۆ، ئونامی، هتد.

زۆر هۆکار هەن کە دەبنە فەریشتەی مەرگ بۆ زمان. یەکێک لە هۆکارەکان بریتییە لە پیشاڤتنی کولتووری cultural assimilation، ئەمەش ڕوودەدات کاتێک گەلێک هەڵدەستێت بە هەڵوشان وقووتدانی گەلێی دیکە کە زۆرجار گەلە قووتدراوەکە کەمینەن، زۆر نموونە هەن بۆ ئەم جۆرە کوشتنەی زمان، یەکێک لەوانە بریتییە لە زمانی برێتۆنەکان؛ بریتانی هەرێمێکی فەڕەنسایە کە نیشتەجێی باکوری

ڕۆژئاوای ئەو وڵاتەن، زمانەکەیان زمانێکی بریتۆنیکە و دوور تا نزیک پەیوەندی بە زمانە کێلتەکییەکانی هاوشێوەی وێلش و کۆرنشەوە هەیە، وەلێ ئەم زمانە زۆر قەڵاچۆی پێکراوە و ئێستاکە لە هەرێمی برێتۆن فەڕەنسی زمانی سەرەکییە، هەرچەندە زۆرێک لە برێتۆنەکان هەستی ئیتنیکی جیاوازیان هەیە و زۆرجاران خۆیان لە فەڕەنسی نەتەوە جیادەکەنەوە، بەڵام ئاخاڤتنیان بە زمانی فەڕەنسی وایان لێدەکات لە چەند دەیەیەکی داهاتوو بۆیهەیە هەستی جوداخوازی بەتەواوەتی کاڵ ببن□ت□وە.

سەبارەت بە زمانە گچکەکانیش، مەترسیەکی زۆریان لەسەرە بەهۆی ئیکۆنۆمی و لینگوا فرانکاوە*. فلیپین و□ک نموونە، بە گوێرەی ئاماری جودا جودا ١٢٥ تا ١٧٥ زمانێک بوونیان هەیە، بەڵام دوو زمان هەژمار کراون وەک زمانی فەرمی: تەگالۆگ و ئینگلیزی. تەگالۆگ زمانی خەڵکی تەگالۆکەکان بوو لە وڵاتی فلیپین، وەلێ لە درووستبوونی دەوڵەتەکەوە زمانی فەرمیەو و بۆتە زمانی لینگوا فرانکای فلیپین، زۆرینەی زۆری دانیشتوان و نەتەوەکانی ئەو دەوڵەتە دەتوانن بەم زمانە قسە بکەن، حاڵی حازر زمانەکانی تر کە قسەکەریان کەمە لە زمانەکانیان لە ژێر مەترسی لە ناوچوندان، دۆخی ئابووری وا دەخوازێت خەڵک بە لینگوا فڕانکا و زمانی ئینگلیزی بدوێن، بۆ ئەوەی بتوانن بارودۆخی ئابووریان بێ ئارێشە بێت، وەلێ ئەمە دەبێتە هەنگاونانی زمانی دایکیان بەرەو پیری مردن.

لە کۆتاییدا، هۆکارگەلێکی زۆر هەن بۆ هەراسانکاردنی زمانەکان تا کاتی مردن وو تەنانەت جینۆساید کردنیشیان. وەلێ بە شیوەن و ڕۆڕۆی ئێمە نییە زمانەکان توانستی ئەوەیان هەبێت لە بووندا بمێنن، مەرگی زمانەکان شتێکە دەسەڵاتی ئێمەی بەسەردا ناشکێت، هەرچەندە دەتوانین بە هەوڵدانێکی زۆر ڕۆح بە بەری هەندێک زماندا بکەینەوە، بەڵام هێشتاکە گۆڕانکارییەکان ڕوو لە زمان دەکەن و زمانێکی نوێتر دەخوڵقێنن بە گوێرەی کات. لەگەڵ ئەوەی ناتوانین ڕێگری بکەین لە مەرگ و کۆچی هەتایی زمانەکان، با تا دەکرێت هەوڵی پاراستن یاخود تۆمار کردنیان بدەین، بەهۆی کەمتەرخەمیمان لە تۆمارکردن، بیربکەوە لەوەی چەندین دەنگی ناوازەمان بە درێژایی مێژوو لەدەستداوە.

پاشکۆ:

*گۆرانیە سۆمەرییەکەی پیتەر پرینگڵ:

https://www.youtube.com/watch?v=QUcTsFe1PVs

- لینگوا فرانکا lingua franca ئەو زمانەیە کە لە هەڵبژێردراوە تاوەکو زمانێکی هاوبەش بەکاربهێنرێت ل□نێوان کۆمەڵە مر□ۋ□ک کە خاوەنی زمانی جیاوازن.